

РЕЦЕНЗИЯ

върху трудовете на доц. д-р Йонка Балтаджиева за участие в конкурс за академичната длъжност „Професор“ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, по професионално направление 3.2. Психология /Педагогическа и възрастова/, обявен в Държавен вестник, брой 83/ от 17.10. 2017г.

Рецензент:

Иван Тонев Димитров, професор, доктор на психологическите науки, Катедра по обща, експериментална и генетична психология при Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“.

В списъка с публикации за периода 2002 - 20017 г. доц. Й. Балтаджиева ни представя за рецензиране 1 монография, 3 учебника/учебни помагала, 2 студии в Годишника на БСУ, 28 статии и 12 доклада от участия в научни конгреси, конференции и семинари.

В монографичния си труд, **„Аз- концепция“ в подрастваща възраст – структура и съдържание“**, Бургас, 2017, 139 с., доц. Балтаджиева разпределя съдържанието в три глави. В първата от тях, **„Конструктът Аз-концепция“** /с. 8-44/ , предмет на анализ са схващанията на автори от различни психологически направления /психодинамично, хуманистично, когнитивистко/, като се разграничават техните родоначалници и съвременните им представители. Правилно тя започва с възгледите на У. Джеймс, заложил основите на американската психология и първи в нея разграничил две различни значения на „Аз“-а / „I“ and „Me“/, за да премине после към Дж. Кели и Дж. Мийд /с. 8-10/. От психодинамичното направление авторката привлича идеи на създателя на психоанализата З. Фройд, засягащи главно структурата на личността с нейния важен компонент – „Аз“-а, за да подчертае неговите посреднически и адаптивни функции в поведението на човека. Отчетливо се представени характеристиките на „Аз“-а /с. 17 - 18/. Припомнят се накратко и идеите на А. Адлер за „социалното чувство“, противопоставяно на разбиранията на Фройд, като се допълват с мнения на постфройдисти като К. Хорни и Х. Съливан.

Според нас, незаслужено малко внимание е отредено на Юнг, като посветените му няколко реда не предоставят възможност на читателите да разграничат същността на предлаганата от него „аналитична/комплексна психология“ от психоаналитичната теория на Фройд. Хуманистичната парадигма /Роджърс, Маслоу, Мей/ е представена по-скоро като ревизираща психоаналитичната, отколкото като нейна „присадена издънка“, адаптирана към нови социално- културологически и аксиологически условия в САЩ /с. 22-26/. Доц. Балтаджиева справедливо придава по-голямо значение /ако съдим по отредения обем/ на епигенетичната концепция на Е. Ериксън за психосоциалното развитие на човека през целия жизнен цикъл, правомерно тиражиран от неговите

коментатори като един от знаменитите социологизатори на психоанализата. Тук, обаче, стадиалността е само загатната като принцип в тази концепция, а би следвало по - пълно да се използва рисуваната от Ериксън картина на развитието, а не само отделни негови характеристики.

Представата на когнитивната парадигма за структурата и съдържанието на „Аз-концепцията“, авторката ни изгражда с помощта на извадки от книги на наши автори /Дилова, 2008; Стоева, 2016/, третиращи тази проблематика. Акцентът се поставя върху чисто познавателните страни на този сложен конструкт, сякаш забравяме, че една от базалните характеристики на психичното по принцип е това, че то винаги в своите отделни и конкретни проявления е единство на „отражение“ и на „отношение“, че всяка една от тези негови страни съдържа неизбежно и другата в себе си, макар и не в доминиращ статус. Съвременните виждания за структурата и съдържанието на „Аз-концепцията“ се засвидетелстват в текста чрез възгледите на Майерс, Бърнс, Шавелсън, Хартър и др. /с. 34-44/, видени предимно от авторката в един социално-психологически контекст, отколкото в индивидуално-психологически, където акцентът обикновено се слага върху генезиса и възрастовата динамика на такива сложни и нееднозначни констелации като „Аз-образ и „Аз-концепция“.

В глава втора на монографията, **„Концептуален модел /дизайн/ на експерименталното проучване“** /с. 45-73/, Йонка Балтаджиева, следвайки разграничените още от У. Джеймс две значения на „Аз“-а /като субект на дейността и като обект на себепознанието от страна на личността/, ползва второто значение, изследвано днес от радетелите на когнитивната парадигма в тази област. Оттук и структурата на „Аз-концепцията“ /с. 46-58/, проследена в кратък възрастов разрез от страна на влизащите в нейния състав компоненти. Мимоходом ще отбележим, че в интересувания авторката възрастов период полезна би била и периодизацията на Г. Олпорт на развитието на така наречения от него „prorgium“, включващо времето от раждането до 19-20-годишна възраст.

В **«Експерименталния модел»** /с. 59/ ясно и точно са декомпозирани и конкретизирани 9 - те цели на емпиричното /според нас/ изследване, в което са включени лица на възраст от 9 - 10 до 13 - 14 години, представени от Й. Балтаджиева като «подрастваща възраст». Използваният от нея метод на изследване определя характера на планираното изследване. То не е от активно, експериментално естество, а е по-скоро илюстрация на психометрично емпирично изследване с констатиращ характер, тъй като изследователят не въвежда в него различни фактори и не варира условията, за да проследи влиянието им върху интересуваните го явления.

Иначе споделяме необходимостта от изследване на тези явления именно в периоди на преход, както доц. Балтаджиева прави, когато се разпадат предишни структурни образувания и се раждат нови, както и необходимостта от проследяване на тяхната динамика. Тук доц. Балтаджиева прави кратък преглед

на използваните методически средства в това изследователско поле по литературни източници, като подходящи за нейните цели тя приема отдавна използваната и доказала своята диагностична стойност разновидност на вербалните методи – «Кой съм аз?», прилагана в няколко различни варианта. Приложеният от авторката вариант на метода изисква от изследваните лица да дадат 20 отговора в рамките на 20 минути. Емпиричното изследване е проведено през периода 2008 - 2014 година върху 269 изследвани лица, разпределени в три групи: 9-10 г.; 13-14 г. и 18-20 години /студенти/.

В глава трета, **«Експериментално изследване на съдържателните характеристики на «Аз-концепцията» в подрастваща възраст» /с. 74-130/** последователно се представят получените данни. Като начало в зависимост от изразеността на съответните характеристики /субективни, обективни, ролеви/ при 9-10 г. /т. 1, с. 75-77/. Следват сравнения на данните по признака «пол» /т. 2, с. 79-81/ - интересни с това, че момчетата по-често се самоописват чрез субективни характеристики, а момчетата - чрез ролеви /Диаграма № 1, с. 85-86/. И накрая съдържателни характеристики при 13-14-годишни /т. 4, с. 85-86/ - с акцент върху субективните характеристики, които ги осигуряват, какво най-често обичат /23 – «компютър» срещу 7 – «да чета»/.

Виждаме, че факторът «полова принадлежност» поражда по-често субективни характеристики и по-рядко едни или други ангажименти, дейности и роли. Интересно е и самоопределението на 13-14-годишните като «деца» /т. 7, с. 92/ и това, което произтича от императива на по-рано полово съзряващите момчета. Съзвучен с възрастовата характеристика на 13-14 –годишните е фактът, че фокусът на самосъзнанието се премества от оценката на външни поведенчески прояви към оценката на вътрешни качества, които ги предизвикват и обясняват /Диаграма № 2, с. 97/. Отделно се анализират данни при изследваните лица спрямо «образа на своето собствено тяло» като компонент на «Физическото Аз» при тях /с. 102-104/, като при момчетата приоритет имат «цвета, дължината и формата на косата, цвета на очите, височината, теглото, а при момчетата «ръста, физическата сила». Тези данни също се съгласуват с установени полови диференциации в тази възраст и затова ги приемаме като косвена и успешна апробация на приложения методически инструментариум от доц. Балтаджиева.

Трудът завършва с данни за «социалната идентичност» като компонент на «Аз-концепцията» по приетите нейни параметри /т. 13 – 14/, като на преден план излиза ролята им като учащи се, по-ранната поло-ролева идентификация при момчетата в сравнение с техните календарни връстници. Липсват намеци за бъдещи професионални роли, но затова пък силни такива са налице с групата от връстници – формална и неформална. Изследваните лица в юношеска и младежка възраст /т. 15, с. 124-126/ разкриват себе си чрез учебни постижения, външен вид, социална желателност, близки приятелства, романтично привличане, но, симптоматично, без професионална насоченост /с. 126-128/.

Вторият труд **«Психология на развитието в детска и юношеска възраст/Теоретични аспекти»/Бургас, 2017 192, 192 с./** в началото привлича вниманието на читателя с промените на «социалните нагласи» в обществото спрямо детството в исторически план, намерили отражение в 6-те модела на Мос /с. 16-18/, като на юношеството в едни случаи се отрежда отрязъка от «11-13 до 18-21 г.», а според други автори – «между 17 и 35 г». И двата случая илюстрират липсата на единство в литературата по този важен въпрос, както и необходимостта от ползване на няколко критерия за периодизиране /особено на психологическо/ на човешкия жизнен цикъл. Тази липса затруднява сравняването на данни, получавани в емпирични изследвания, а много често и тяхното механично екстраполиране

Първата глава, **«Психично развитие. Теоретично равнище»**, съдържа 21 параграфа, изграждащи почти половината от обема на цялото книжно тяло. В нея Й. Балтаджиева ни представя възгледите за психичното развитие, защитавани от различни психологически направления: /психодинамични – Фройд и последователи; когнитивистки – Пиаже, Виготски и др.; бихевиористични – Скинър, Бандура/. Отделни параграфи са посветени на теории, съсредоточаващи се предимно върху «Аз-концепцията», което кореспондира на интересите на самата авторка, както и на такива, които акцентират върху контекста на развитието /етологични, екологични и др./. В редица случаи, макар и в нееднаква степен, срещаме сходно съдържание и в първия труд. Тук обаче равнището на представяне на съдържанието е по-присъщо за учебници и учебни помагала, което ни кара да предполагаме, че авторката адресира този си текст предимно към студенти от различни хуманитарни специалности.

Втората глава на труда, **«Периодизация на психичното развитие»** /с. 88-119/ ни връща към някои автори от предишната глава, допълнени обаче с още двама /Валон и Бърк/. Предполагаеми от нас основания за обособяване на отделна глава с подобно съдържание могат да бъдат търсени в две посоки. Първо, че не за всички теории /например, бихевиоризма/ стадиалността е с ранг на принцип в развитието на психиката и личността, а в други – стадиалността е основен принцип /например, при Фройд, Ериксън, Пиаже, Виготски и др./. Второ, да се акцентира и привлече вниманието на читателите върху възрастовата динамика, предлагана от различни автори. Възможен е, разбира се, и друг вариант, а именно: периодизацията да не се откъсва от теоретичните постулати на съответните психологически направления, като по такъв начин би се постигнала по-голяма холистичност и структурираност на съдържанието. Същото се отнася и до последния параграф /2.7/ , посветен на методите на развитие. Но, вероятно, фрагментираното и сепарирано съдържание е по - близко и достъпно за неговите основни читатели – студентите.

Трета глава, **«Фактори на средата, определящи психичното развитие»** с. 120-183/ явно цели да акцентира върху влиянието на социалните фактори /семейство, училище, общуване и учебна дейност, и по-широкия социален

контекст/ върху психичното развитие и формирането на личността. Оттук и съответните параграфи в текста /с. 136-160/. Акцент в семейната среда авторката поставя върху упражняваните възпитателни стилове от родителската двойка върху децата, както и върху механизмите на въздействие в областта на социалната перцепция /с. 176-183/.

Библиографската справка на доц. Йонка Балтаджиева съдържа още 34 **статии доклади, публикувани в различни издания**, две от които на руски език и една на английски. Тематично те са свързани с проблемите, обобщено представени в предишните два труда на авторката / което намираме за естествено/ и които ясно «трасират» изминатия от нея път на развитие. В по-голямата си част те са посветени на: 1/ структурата и съдържанието на «Аз-концепцията» при ученици; 2/ взаимодействия и взаимоотношения между ученици и учители в училищна среда; и 3/ социална идентичност, нагласи и мотивация за постижения при студенти.

Направената самооценка за «научните приноси», предписвана и изисквана от сега действащата нормативна уредба, според нас, е едно ненужно предизвикателство пред всеки един автор. По-близо до истината би била необходимостта от резюмиране на по-значимите резултати от съответните теоретични и емпирични изследвания на автора, на тяхната полза и възможности за приложение в социалната и педагогическата практика, както и мястото им във вече съществуващата система от предшестващи ги усилия и резултати на други автори – наши и чужди. Доц. Балтаджиева към това именно се е насочила в своята справка.

Прави впечатление интензивната и разнообразната **проектна дейност** на доц. Балтаджиева / 12 проекта за кратък времеви отрязък/ с безспорна не само академична, но и с по - широка социално - практическа насоченост.

Академичната длъжност „Професор“ изисква и достатъчно по обем и качество **учебна дейност** на кандидата, а при нея виждаме както редица базови учебни курсове, предлагани пред студенти в бакалавърска и магистърска степени, а така също адресирани и към по-широк кръг читатели, клиенти и др., разработени при това и в електронен вариант. Доц. Балтаджиева е ръководила множество дипломни работи на магистри върху актуални проблеми в областта на нейната професионална компетентност. За нея свидетелстват и нейното участие в научни журита. Не трябва да забравяме и многократното ѝ избиране на ръководни длъжности в академичните звена на университета, на които тя е отстоявала своите академични и граждански критерии.

Заклучение

Първо, налице е достатъчен брой публикации след първата хабилитация на Йонка Балтаджиева, които свидетелстват не само за последователност в нейните научни интереси, но и непрекъснато разширяване на техния хоризонт. **Второ**,

преобладават изследванията в областта, по която е открит и конкурса за академичната длъжност. **Трето**, правомерността на използваните от доц. Балтаджиева теоретични подходи и произтичащите от тях методически средства се потвърждава от множеството получени от нея резултати, които са съзвучни и кореспондират на установени и не подлежащи на съмнение характеристики, пораждани от възрастта или пола на изследваните лица. **Четвърто**, това се допълва и от характера на учебната проблематика, предлагана от нея на студенти от бакалавърската и магистърската степени на обучение в университета. **Пето**, тематиката на проектите, които инициира и ръководи самата Балтаджиева, както и тези, в които участва като експерт и обучител, убедително доказват нейната чувствителност към актуални и съвременни проблеми в самата академична среда и извън нея. **Пето**, препоръчително е по-често участие в международни научни прояви, както и публикации в по-широк и различен обхват от научни издания.

На базата на гореизложеното си позволяваме да препоръчаме на уважаваните членове на научното жури да подкрепим с положителен вот положените досега усилия от Й. Балтаджиева и резултатите от тях, като я предложим за удостояване с академичната длъжност „Професор“.

21.01. 2018 г.

Иван Димитров

София